

Chvění povolených strun

Na podzim loňského roku se na knižním trhu objevila kniha Tomáše Halíka *Co je bez chvění, není pevné*. Je to po pěti letech, po knize rozhovorů *Ptal jsem se cest*, další souhrnné představení postojů a názorů jedné z nejvýraznějších postav české katolické církve.

Tomáš Halík je profesorem na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, prezidentem České křesťanské akademie, rektorem studentského kostela Nejsvětějšího Salvátora a zastává řadu dalších funkcí. Je člověkem širokého záběru s ambicemi na kompetenci v psychologii, religionistice, filosofii, teologii a sociologii. Je vyhledáván médií, pohybuje se ve vysokých církevních i politických kruzích. Osobně se stýkal či stýká s papežem Janem Pavlem II i prezidentem Havlem, je jednou z klíčových postav Fóra 2000 a iniciativy Impuls 1999. To vše z něho dělá v malém českém národě osobnost výjimečnou a nesnadno zařaditelnou. Obzvláště komplikované je spojení katolického kněžství s kulturně-společenskou a akademickou angažovaností, které nutně naráží na obou stranách: v české laické společnosti, která se ve vztahu ke křesťanství stále jen ztěžka vymaňuje z ideologických stereotypů hluboce ovlivněných naší historií, i v české katolické církvi, která byla minulým režimem zdecimována více, než si dokáže připustit, a která se ve vztahu sekulární společnosti potácí mezi bezradností, kříšením starého triumfalismu a fundamentalismem.

Autor si je zvláštnosti svého postavení vědom a opakovaně ho reflektuje a tematizuje. Veřejné hledání vlastní role má přirozenou tendenci k autostylizaci a ta je v případě Tomáše Halíka masivní. Základním rysem nabízeného obrazu je zprostředkující role: mezi věřícími a nevěřícími, katolíky a protestanty, politikou a kulturou, křesťanstvím a ostatními náboženstvími. Setrvávání na nejrůznějších hranicích pak má být zdrojem onoho „chvění“, které nacházíme v titulu knihy. Po několika polistopadových pokusech o výraznější ovlivnění směřování české katolické církve, které se nesetkaly s kladnou odezvou, nachází dnes autor knihy své poslání na poli akademickém a kulturním. Hodně cestuje po celém světě a své působení chápe i jako určitý druh „semidiplomatické reprezentace“ naší země. Tento postoj se vyvíjel postupně. V knize *Ptal jsem se cest* lze ještě pozorovat špatně skrývané zklamání z nejmenování biskupem. Naproti tomu v novější knize zní autorovo „jsem tomu rád“ v souvislosti s „nejposlednějším myslitelným stupínkem“ církevní hierarchie (s. 270) o mnoho věrohodněji. Jisté podezření naopak vzbuzuje stále ujišťování o dosažení „vnitřní svobody“ ve vztahu k prezidentské kandidatuře. Je zřejmé, že Tomáši Halíkovi na jeho popularitě záleží, a ve schopnosti budování image pomocí médií patří k domácí špičce. Často se navíc zdá, že se se svou rolí spontánně identifikuje, z jeho projevu dýchá téměř „klausovská“ sebezahleděnost a sklon svůj význam přeceňovat. Příkladem nedostatku realismu v hodnocení vlastních projektů jsou opakované poznámky o „Desetiletí duchovní obnovy národa“, projektu z osmdesátých let, který měl českou církev připravit na vstup do nového tisíciletí a jehož inspirátorem byl právě T. Halík (tehdy jako poradce kardinála Tomáška). Na mizivý dopad této iniciativy autor dodnes vzpomíná výhradně jako na neúspěch české katolické církve (naposledy v rozhovoru pro LN 28.12. 2002).

Hledání čtenáře

Knihy chce být mostem mezi hledajícími a pochybujícími na obou stranách: mezi věřícími i nevěřícími. Ti k sobě totiž mají bez ohledu na vyznání blíže než neochvějní na obou stranách. Tento postoj je sám o sobě povzbudivý a sympatický. Je ovšem sporné, co dalšího, kromě povzbuzení vzájemné solidarity, může kniha oběma táborům nabídnout. Pro někoho snad bude přínosem zhuštěná formulace celé řady klasických i méně klasických myšlenek

vypůjčených z nejrůznějších oborů a od nejrůznějších autorů sekulární i křesťanské tradice. Narážíme ale na určitou potíž: Zatímco pro vzdělanější publikum je většina myšlenek podána v příliš zkratkovité a zjednodušené podobě, čtenář setkávající se s uvedenými tématy poprvé může mít naopak problémy s bez zábran používanou odbornou terminologií a množstvím jmen, které předpokládá velmi slušnou kulturní a dějinnou orientaci. Podobně dvojznačně působí seznam doporučené literatury na konci knihy, navzdory tomu, že se pro něj autor rozhodl „po dlouhém váhání“. Obsahuje knihy v několika jazycích a na jejich obsah či význam lze usuzovat jen z názvu nebo občasných zmínek v předchozím textu, může tedy jen ztěžít sloužit jako pozvání k prohloubené četbě.

Před svými současnými i budoucími kritiky se pisatel skrývá hned na prvních stránkách za vysoký obranný val. Jeho odpůrci jsou prý „lidé se sklonem k fanatismu a sektářství, lidé jednorozměrného myšlení, fundamentalisté všech odstínů“. Dialog se tím stává málo pravděpodobný, autor již předem ví, že případné nespokojence „dráždí všechno, co jim připomíná, že jejich zápas proti barevnosti a mnohoznačnosti života je marný.“ T. Halík si jistě užil od nejrůznějších fundamentalistů své, je však v akutním nebezpečí, že jeho poselství o toleranci se stane nekritickou bezbřehostí, ve které je každý nesouhlas příznakem „nevyřešených vnitřních konfliktů“, kterým si jeho nositel „marně snaží uniknout do bojů s jinak smýšlejícími.“ Jiným vyzkoušeným a nepříliš korektním obratem je oznámení bojovnému odpůrci náboženství, že jeho protest je ve skutečnosti projevem zraněné víry (s.45).

Jedním z důvodů, proč se mnozí vzdělaní a otevření lidé nechtějí ztotožnit s oficiální formou křesťanství, je nechuť k sebejistému a majetnickému zacházení s citlivými otázkami Božími i lidskými. Ačkoli se tak sama deklaruje, je nanejvýš pravděpodobné, že pro *takto* hledající není kniha T. Halíka přijatelnou alternativou. Paradoxně může působit ještě odpudivěji tím, jak suverénně zachází se samotným tématem pochybnosti a hledání. Kritika náboženských profesionálů, kteří pyšně a svévolně disponují pravdou, je stará nejméně jako bibliční proroci a je nutná vždy a stále znovu. V Halíkově knize ovšem probleskuje ještě nepřijemnější a rafinovanější druh manipulace: monopol na pravdu je nahrazován monopolem na pochybnost. Autor není tak vzdálen od falešného tónu „příruček pro hledající“, jak by si sám přál, když na s. 30 píše: „V dnešní době mnozí teologové a hierarchové píší ‚knihy pro hledající a pochybující‘, ale často se ukáže, že tento podtitul je jen reklamní trik: autor sám už má předem jasno a z výšky svých jistot ukazuje ‚pochybujícím a hledajícím‘ směr do svého správného ovčince. To není případ této knihy.“ Snad by příště bylo lépe nechat podobný úsudek na čtenáři.

Všechno a nic

Ten, kdo hledá skutečný dialog křesťanské zvěsti se současným světem nebo pokus o tlumočení obsahu víry jazykem naší doby, bude patrně zklamán, ačkoli přesně to by právem od křesťanského myslitele očekával. „Intelektuální problémy“ jsou lehkou rukou odsunuty ve prospěch „problémů existenciálních“ a přemýšlivý čtenář je odbyt suchým konstatováním: „Přemnohé novověké intelektuální problémy v oblasti náboženství pomohla překlenout soudobá filozofická a teologická hermeneutika“ (s.42). Cesta k existenciálním orgiím je volná. V knize se pak střídají nekonformní představy pocházející z různých oborů s někdy až překvapivě tradičními teologickými koncepty a oficiálními církevními názory, ke kterým se autor čas od času utíká, aniž by se vážněji pokusil o nějaké myšlenkové zprostředkování. Máme dojem určité dvojkoľejnosti. Na jedné straně jsou dogmata, předpisy a katechismy, což je, jak se tvrdí, dobré a potřebné, na druhou stranu se zdá, že to vlastně není příliš zajímavé.

Autor alespoň mluví převážně o jiném: o hlubinné psychologii, literatuře, koanech, talmudu a chasidských příbězích. Sám to vysvětluje trochu alibisticky: se svými spolubratry údajně sdílí „obsah“, a to, co je pro něho charakteristické, označuje vágním slovem „styl“.

Zdá se, že ze seznamu oborů, které profesor Halík ovládá, je mu nejbližší religionistika. V příslušných oddílech totiž převládá věcnost a na chvíli si oddechne od úmorného osobního tónu. Mezi nejlepší pasáže patří výklad pojmu „náboženství“, odlišení náboženského přesvědčení a víry, a analýza jejich vztahu ke křesťanství a moci. Autor zajímavě ukazuje, že naše současné chápání křesťanství jako jednoho náboženství mezi jinými je až plodem osvícenství, které vytvořilo i názvy ostatních „ismů“ (budhismus, hinduismus,...) a chápalo je v analogii k funkci křesťanství v západní kultuře. Rozpoznání nesamozřejmosti takového pohledu má jistě zásadní vliv na mezináboženský dialog i na porozumění roli křesťanství v dnešní společnosti. Neobyčejně jasnozřivá je také diagnóza „českého moralizátorství“ jako osudové vlastnosti domácí politiky.

Většinou však Halíkovy výklady kloužou po povrchu. Jakoby byl zvyklý na nekritické posluchačstvo, pohybuje se volně napříč staletími, do jedné věty se mu vejde kromě Augustina a Platóna i Nietzsche, odvážně a lehkomyšlně načrtává souvislosti a paralely. Hlavním problémem myšlenek, které jsou v knize nabízeny, není jejich odvážnost či otevřenost, jak se autor snaží naznačit psychologickým profilem svých odpůrců, ale spíše to, že pod efektním povrchem se příliš často skrývá jalovost a nepřesnost. Jako student by se patrně občas zapotil, kdyby měl své názory odůvodnit. Vzhledem k tomu, že už pevně zakotvil na druhé straně katedry, nezbývá než doufat, že je na své studenty přísnější než sám na sebe. Navnadění úvodním příslibem, že tato kniha půjde do větší hloubky, uvítali bychom, kdyby autor namísto nespočtu narážek probral alespoň některá naznačená témata podrobněji.

Je prý úkolem teologa připomínat, že bychom měli pečlivě rozlišovat mezi tvrzením „Bůh mlčí“ a „Bůh není“ (s. 39). Proč se o tom tedy nedozvíme nic dalšího? Jak existuje Bůh, který mlčí, zvláště je-li to Bůh, o kterém autor nepochybuje, že je ochoten se sdílet?

Na s.280 čteme: „Bůh je stálý, kritický korektiv našeho pokušení k pýše a sebezbožnění. Pokud jím není, musíme se ptát, zda jsme na místo Boha nedosadili fikci, utkanou z vlánek našich vlastních přání.“ Důmyslné, ale nepříliš použitelné. Jak odhalit, že máme za Boha fikci, pokud právě Bůh má být naším korektivem a pokud sami sebe neumíme po vzoru barona Prášila vytáhnout za cop z jámy? Dokud se toto alespoň trochu neupřesní, jedná se jen o prázdnou kazatelskou figuru.

Místo palčivých dilemat je čtenář často vystaven hlubokomyslným otázkám typu: „Chce se po nás kierkegaardovsky odvážný skok víry, nebo prostě bigotní, slepá podřízenost autoritě?“ (s. 251). Tipněte si! Smyslem odkazu na Kierkegaarda je snad jen ukázat autorovu sečtělost, případně pošimrat čtenářovo intelektuální snobství (v seznamu doporučené literatury se dánský filosof nevyskytuje). Autor je vůbec mistrem pokládání otázek, které mají ve skutečnosti funkci tvrzení nepřipouštějících námitek.

Téměř karikaturu megalomanské povrchnosti najdeme v kapitole *Japonské procitnutí: Koan pro dobu po pádu zdí*. Odpověď na komplikované otázky současnosti zní: „Být ukřižován, být rozepjat mezi póly paradoxu, být trvale sám sobě otázkou, žít koan o hlubinné jednotě hodnot, které se na povrchu jeví jako protiklady, žít množství cest, a přesto se neuchýlit od tajemného středu.“ Jen těžko si lze představit jasnější příklad skloubení efektivity a prázdnoty, který ve zkratce představuje problematiku celé knihy. Chce se nám říct, že je třeba na věci hledět z více stran? To se snad každé malé dítě učí od útlého věku! Nebo že všechny protiklady jsou jen zdánlivé? To je v době mezikulturních konfliktů opravdu zajímavý postřeh a rádi bychom o něm slyšeli víc - výkladů teze o jednotě protikladů se i v západní tradici najde mnoho, není tedy snad nutné používat módní slovo koan. Ještě raději bychom věděli

něco bližšího o onom „tajemném středu“ a o tom, jak rozlišit žádoucí setrvávání u něj od fundamentalismu. Je neuvěřitelné, že by pro toto poznání bylo nutné cestovat do dalekého Japonska, a je alarmující, že ho člověk s ambicemi ovlivňovat veřejné mínění může vydávat za klíč k problémům v posttotalitní společnosti.

Knihy obsahuje i rutinní a laciné apologetické triky. Jedním z nejmarkantnějších je použití Berniniho sousoší znázorňujícího svatou Terezií s výrazem připomínajícím orgasmus jako důkazu idylického vztahu církve k sexualitě. V této souvislosti je dokonce použita na adresu nejmenované české feministky věta „Ó, děvenko s mozečkem sladce panenským, nezbržděným stopami vědomosti!“ Je to snad dáno tím, že se nacházíme v oddíle, který autor údajně napsal během jedné noci jako svou „kněžskou zpověď“ a odmítl se ho dotýkat, aby „[ne]podlehl pokušení zbaběle, ‚prozíravě‘ ho cenzurovat.“ Je sporné, zda to bylo šťastné rozhodnutí.

Ačkoli je v porovnání s knihou rozhovorů „Ptal jsem se cest“ autobiografický charakter knihy oslaben ve prospěch souvisejších myšlenkových úvah, tvoří životopisné prvky výraznou součást knihy. Odkaz na Augustinova Vyznání, jako prototyp použití autobiografie pro filozofické a teologické účely, je bezesporu na místě. Zatímco je ale v geniální Augustinově kompozici vše zcela podřízeno filozofickému a teologickému sdělení, působí Halíkovy příhody z cest i necest zhusta až nepříjemně náhodně. K čemu např. potřebujeme vědět, že „půvabnou historku“ o fungování MacDonaldů v Číně slyšel autor „loni od amerického sociologa P.L.Bergera v Buenos Aires“ (s.90)? Autor sám charakterizuje hlavní stylistický prohrěšek své knihy, když píše, že se zde „beletrie a filozofie, osobní vyznání a teologické reflexe, spirituální úvahy a zkoumání charakteru doby slévají v jeden proud“. Zastíťovat se v této věci formálně precizním dílem Augustina Aurélie je nespravedlivé. Literárně nemístná a nevkusná je také halasná řeč o chvění, asi jako báseň, jejímž obsahem je tvrzení o vlastní poetičnosti. V knize se toho navíc mnoho nechvěje a už vůbec marně tam hledáme proklamovaný „stud před velkými slovy“. Obdivovateli Vladimíra Holana bude básníka, který se stal knize nedobrovolně vlajkonošem, nejspíš líto.

Krotká pochybnost

Červenou nití táhnoucí se celou knihou je téma pochybnosti. Samotný fakt, že se pochybnost hlučně deklaruje, vyvolává podezření, které je knihou dostatečně naplněno. Pochybnost zde slouží především k tomu, aby legitimovala autora pro kýženou roli obyvatele „hraničních pásem několika duchovních světů“ a aby diskvalifikovala ty, kteří se autorovi znelíbí, označením „majitel pravd“. Sdílené pochybnosti se tak paradoxně nejeví jako zdroj pokorného hledání, ale jako projev nadřazenosti nad lidmi s „neochvějným přesvědčením“.

Kromě toho, že z knihy přímo dýchá specifický typ jistoty, je pochybnost vykázána do patřičných mezí i výslovně. Autor nepochybuje o existenci Boha, o jeho dobrotě a ochotě se sdílet, nikdy nezapochyboval o smysluplnosti svého kněžství, o tom, že při mši drží v prstech Kristovo Tělo a o nadpřirozeném charakteru ostatních svátostí, které působí jaksi samy sebou (*ex opera operato*), celý svůj život cítil, že jeho život „není sled slepých náhod“.

Pochybnost, která tedy konečně je tématem knihy, má charakter „vědomí problematičnosti, nedostatečnosti, podmíněnosti a ohraničenosti všeho lidského vnímání a vyjadřování Skutečnosti, která nás radikálně přesahuje“. Výhodou takového vymezení je možnost podle přání rozhodovat, kdy se jedná o pouhé vyjadřování – a pochybnost je tedy povolena – a kdy už jde o samotnou Skutečnost a na místě je důstojná vážnost.

Pochybnost podle vzoru Tomáše Halíka také zaráží svou nevěčností. Každá skutečná pochybnost má přece nějaký předmět, kterým se zaobírá a který jí nedá spát, každá skutečná

pochybnost je palčivá a snaží se hledat odpovědi. Jsme zahlceni různými rafinovanými úvahami a možnostmi, které ale vyvolávají neodbytný pocit nezávaznosti, za žádnou z nich autor nestojí se všemi důsledky, které by z toho plynuly. To platí obzvlášť o kapitole *Je tu Bůh jenom pro nevěřící?* která čtenáře přivádí přímo do středu profesorovy pedagogické kuchyně. Jsme svědky konzultace s mladou studentkou, která jako by oněm pověstným příručkám pro hledající z oka vypadla. Má požadovanou míru předsudků nedotčených myšlenkami, které se na ni za okamžik sesypou, a nepostradatelný „plamínek živého zájmu“ v očích. Není se čemu divit, že gejzír konceptů Tomáše Akvinského, Heideggera, Wittgensteina, Marxe, Freuda či Nietzsche (abychom jmenovali jen několik těch známějších) zanechá v mladé mysli určitý zmatek. Není ale už tak jisté, zda se podařilo „otřást [...] jistotou, že řeč o Bohu je apriori nesrozumitelná nebo jinak bezvýznamná pro někoho, kdo se sám nepočítá mezi „religiózní lidi““.

Knihu *Co je bez chvění, není pevné* bychom mohli považovat za slušný počín na poli popularizace pestré škály myšlenek z různých oborů, které se nějak vztahují ke křesťanství. Autor nás ale nenechává na pochybách, že jeho ambice je mnohem vyšší, chtěl by být, spíše než popularizátorem, jakýmsi prorokem pro novou a zmatenou dobu. Největší slabina knihy je tedy právě v tom, že slibuje něco, co nikdy nesplní, a svou pompézností se ocitá v nebezpečné blízkosti intelektuálního kýče.